Temaredaktørernes forord: Introduktion: Landbruget i fremtiden

Egon Bjørnshave Noe, professor, seniorforsker og leder for Center for Landdistriktsforskning, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet, enoe@sam.sdu.dk
Frida Hastrup, professor, Saxo-instituttet, Københavns Universitet, hastrup@hum.ku.dk
Paul Richard Sharp, professor, Økonomisk Institut, Syddansk Universitet, pauls@sam.sdu.dk
Martin Hvarregaard Thorsøe, lektor, Institut for Agroøkologi, Aarhus Universitet, martinh.thorsoe@agro.au.dk

I foråret 2026 var der folketingsvalg i Danmark. Et af de dominerende temaer i valgkampen og den efterfølgende komplicerede regeringsdannelse var landbrugets udvaskning af nitrat og forbrug af pesticider, der kan ende i drikkevandet, ligesom dyrevelfærd i den omfattende danske griseproduktion var et gennemgående stridspunkt. I de seneste år har også store problemer med iltsvind i fjordene rundt om i landet fyldt i medierne, og ordet 'fedtemøg' er blevet allemandseje som navn for det lag af alger, der næres af kvælstof og skaber forudsætningerne for iltsvind. Borgerforslag til at forbedre forholdene for produktionsdyr i landbruget er også dukket op både i Danmark og i EU (Brichet og Hastrup, 2025), og appeller om, at det nylige folketingsvalg skulle være et 'svinevalg', blev højrøstet fremført.

I disse årtier er den samfundsøkonomiske betydning af primærproduktionen desuden stærkt aftagende, både nationalt og lokalt. Siden EU-reformerne i 1992 ændrede det politiske fokus for dansk landbrug sig: fra at handle om fødevaresikkerhed og arealforvaltning til primært at styrke landbrugets konkurrenceevne på de internationale markeder via mekanisering og strukturudvikling. På trods af politiske parenteser om multifunktionalitet kan der argumenteres for, at landbrugets *raison d'être* er reduceret til valutaindtjening. Erhvervets konkurrencemæssige styrkeposition gennem årtier er således også blevet til dets svaghed, i og med at den samfundsmæssige økonomiske gevinst står i stadig dårligere forhold til de negative direkte og indirekte omkostninger, ikke mindst hvad angår klima- og miljøbelastning. Det samfundsøkonomiske argument, der ellers har været fremherskende, vakler. Samtidig kommer nye sikkerhedspolitiske og beredskabsmæssige forhold til og kan udfordre den nuværende produktion, der er baseret på et fredeligt og velfungerende internationalt fødevaremarked. Med under 6.000 heltidsbrug (Danmarks Statistik, 2025) tilbage, og måske også fordi landbrugets andelsorganisationer har vokset sig internationale, er dansk landbrug også langsomt, men sikkert ved at miste den folkelige opbakning og tilknytning. Så hvad gør vi så?

Bølgerne i debatten går ofte højt, diskussionerne er ophedede, og det kan synes, som om både kritikere og fortalere for det nuværende intensive animalsk-baserede landbrug, som vi har i Danmark, er blevet mere direkte og konfrontatoriske i deres sprogbrug, synspunkter og fremtidsvisioner. Samtidig har Danmark i 2024 og indgåelsen af Aftale om Den Grønne Trepart igangsat en omfattende og kollektiv forandring af arealanvendelsen for at afhjælpe klimabelastning, miljøproblemer og biodiversitetstab. Denne aftale er blevet fejret som et særegent og meget dansk udtryk for viljen til konstruktivt at samarbejde hen over endog meget forskellige opfattelser af, hvordan det danske landskab bør indrettes. Der tegner sig altså på én gang et billede af konsensussø-

gen og konflikt, når den nære fremtid for og med det danske landbrug bliver diskuteret.

> *Bølgerne i debatten går ofte højt, diskussionerne er ophedede, og det kan synes, som om både kritikere og fortalere for det nuværende intensive animalsk-baserede landbrug, som vi har i Danmark, er blevet mere direkte og konfrontatoriske i deres sprogbrug, synspunkter og fremtidsvisioner*

Det interessante er, at der på tværs af politiske og ideologiske ståsteder er en gennemgående tanke om, at bæredygtig omstilling af landbruget er en bunden opgave, som både erhverv, politikere, myndigheder, civilsamfund og vidensinstitutioner skal bidrage til. Alligevel møder konkrete tiltag, som f.eks. den nyligt vedtagne gødskningslov, både stærk modstand og opbakning. Så centralt i diskussionerne om landbruget i fremtiden står forskellige ideer om, hvad *forandring* i sektoren overhovedet er, har været og kan blive, og ikke mindst uenigheder om, præcis hvilke forandringer der er nødvendige, og hvem der skal sørge for dem. Er det et indre anliggende for producenter og lodsejere, som efter eget udsagn blot har brug for 'arbejdsro' til at gennemføre de omstillinger, som de historisk altid har været gode og parate til? Skal den stærke vertikale integration af sektoren fra producent, over andelsforetagende til salgsleddet stå for omstillingen (jf. Sørensen, 2025; Hansen, 2024)? Eller skal forandringen samskabes af parter i et større samfundsmæssigt kompleks og dermed bygge på en bredere vælgerskare og offentlighed? Kan de ønskede forandringer, som videnskaben peger på som nødvendige, nås ad frivillighedens vej, som det hidtil er forsøgt fra politisk hold? Eller skal der andre mere håndfaste politiske og økonomiske interventioner til?

Spørgsmål som disse gør det vigtigt at se nærmere på, hvilke udviklingsveje og transitioner, landbrugets interessenter i bred forstand ser for sig. Artiklerne i dette temanummer af *Økonomi & Politik* belyser fra forskellige vinkler denne tematik ved at se nærmere på skiftende ideer om godt landmandskab, på appeller til historien som bevis på landbrugets omstillingsparathed, på den aktive historiske skabelse af stiafhængighed i landbruget og dennes nutidige skikkelse i Trepartsaftalen, på ambivalente fremtidsforestillinger blandt konventionelle husdyrproducenter, på instrumenter til markedsdreven grøn omstilling, og på de alternative og diversificerede landbrugspraksisser, der ofte falder ud af det store billede, enten fordi effekter ikke er målbare efter gængse metrikker, eller fordi de går imod den specialisering og stordrift, der kendetegner sektoren i Danmark i dag.

Godt landmandskab

Niels Kærgård undersøger i "Udgangspunktet for fremtidens danske landbrug: Erhvervets historie fra 1945 til 2026", hvordan idealer om godt landmandskab har ændret sig siden efterkrigstiden. Han følger udviklingen fra de alsidige familiebrug over mekanisering og specialisering fra omkring 1960 til den stigende vægt på miljø og biodiversitet fra 1990'erne. Et centralt argument er, at idealerne hænger sammen med, hvilke ressourcer der er knappe: Rigelig arbejdskraft muliggjorde de arbejdskrævende familiebrug, mens stigende lønninger siden fremmede mekanisering og større bedrifter. Samtidig har miljøhensyn og ændrede samfundsmæssige forventninger udfordret de produktionsorienterede idealer. Gennem skønlitteratur og erindringer belyser artiklen også strukturudviklingens menneskelige og kulturelle konsekvenser og de spændinger, der opstår, når landmænds erfaringer og omverdenens forventninger bevæger sig i forskellige retninger.

Når de bliver spurgt, udtrykker mange landmænd i Danmark en glæde ved at arbejde med dyr, jord, marker og ved den selvstændighed og familiebasering, der traditionelt har kendetegnet landmandslivet. De nuværende strukturer og forretningsmodeller udfordrer dog netop disse kvaliteter; godt landmandskab er i dag ofte ensbetydende med at være en dygtig virksomhedsleder, personalechef og bogholder. Samtidig bliver erhvervet fra industriel side fremhævet som en vital forudsætning for 'liv på landet', altså som en måde at holde landsbysamfund beboede, med alt hvad dertil hører af job-

skabelse, foreningsliv, følgevirksomheder osv. Dette står dog i stigende grad i skærende kontrast med den virkelighed, man oplever i landdistrikterne, hvor antallet af beskæftigede i landbruget fortsat falder, hvor der også for fødevaresektoren sker en centralisering af arbejdspladser, og hvor landbrugerne i stadig mindre grad har tilknytning til det lokale forenings- og kulturliv.

Det fastlåste landbrug – og mulige alternativer

Det danske landbrug bliver i erhvervet og i offentligheden ofte forsynet med en bestemt og uafvendelig historie: en fortælling om stadig dygtiggørelse og agilitet, tilvejebragt af en sektor, der står sammen ofte med andelsbevægelsen som sindbillede på sektorens sammenhold (Sørensen, 2024). I artiklen "Grøn omstilling uden brud? Den animalske eksportmodel i dansk landbrug fra andelsbevægelse til nutidens grønne omstilling" undersøger Paul Sharp og Esben Bøgh Sørensen denne fortælling gennem en historisk analyse af den animalske eksportmodel. De skelner mellem den grundlæggende produktionsomlægning i slutningen af 1800-tallet og de efterfølgende tilpasninger, som overordnet har bevaret modellens grundtræk. Forfatterne viser, hvordan skiftende markedsvilkår og samfundsmæssige krav er blevet håndteret gennem politiske beslutninger, institutionel opbygning og teknologiske investeringer, der samtidig har gjort alternative udviklingsveje vanskeligere at følge. Landbrugets tilpasningsevne må dermed forstås i sammenhæng med de rammer, som historisk har gjort bestemte forandringer mulige. Når forskellige typer af forandring samles i én fortælling om, at landbruget altid har tilpasset sig, kan historien bruges til at legitimere en videreførelse af den eksisterende model. I dette perspektiv peger den grønne trepart ifølge forfatterne mod endnu en teknologisk og reguleringsmæssig tilpasning af den animalske eksportmodel snarere end et grundlæggende brud.

Da Den Grønne Trepartsaftale blev vedtaget i slutningen af 2024, skortede det ikke på bemærkninger om, at den forestående omstilling var 'historisk'. Som artiklen "Den Grønne Trepartsaftale som et fremtidsregime for dansk landbrug" af Dikte Reeh Andersen og Sigurd Katborg viser, er det dog ikke givet, at treparten transformerer de grundlæggende strukturer, der i dag understøtter det intensive danske landbrug. Vist skal landbrugsjord tages ud af produktion, og vist skal der ske en øget skovrejsning. Men de specialiserede ofte animalsk baserede bedrifter ser ud til at blive yderligere intensiveret; aftalen peger i retning af en vandtæt opdeling mellem produktionsland og urørt land, men siger samtidig meget lidt om, hvordan alternative og mere skånsomme og diverse dyrkningsformer kunne se ud. I artiklen "Diversitet og resiliens som nøgler til fremtidens levende landbrug med dyr" af Mette Vaarst og kolleger forfølger forfatterne dette spor og udforsker betingelserne for fødevareproduktioner, der i højere grad tilgodeser mennesker, dyr og miljø på samme tid. Forfatterne udfolder mulighederne – og de systemiske begrænsninger for – et landbrug, der ved hjælp af diversificering i driften kan blive både økologisk og socialt resilient. En bedre understøtning politisk, økonomisk og forskningsmæssigt ville tillade flere landmænd at stå af det tog, der ellers kører hastigt mod større og færre bedrifter med mere specialiserede produktioner.

I Morten Knudsens artikel "Landbrugets ambivalente fremtid" viser interviews med konventionelle landmænd netop, at de ofte føler sig tvunget til at opskalere, selvom udvidelser faktisk fjerner dem fra det landmandsliv og ofte også en slægtshistorie, der gør, at de overhovedet er i branchen til at starte med. Der er blandt respondenterne, som artiklen bygger på, en udbredt opfattelse af, at toget mod større bedrifter kører hurtigt, og at det gælder om at stige på, hvis man vil blive i branchen. Artiklen kaster lys over, hvordan denne udvikling er kilde til grundlæggende ambivalens hos de interviewede landmænd. Nina Isabella Moeller og John Martin Pedersen undersøger i deres bidrag "Hvad skal tælle med i fremtidens landbrug?", hvordan kvantitative indikatorer er blevet centrale og styrende for landbrugets grønne omstilling. De argumenterer for, at indikatorer som CO_2-regnskaber, kvælstofudledning og biodiversitetsmål effektivt synliggør miljøbelastninger, men samtidig risikerer at gøre andre væsentlige dimensi-

oner usynlige, herunder praktisk viden, omsorg, magtforhold og socioøkologiske relationer. Et centralt argument er derfor, at de målestokke, der kan bruges til at diagnosticere problemer i det eksisterende landbrug, ikke nødvendigvis kan fortælle, hvad der bør bygges op i stedet. Som alternativ peger forfatterne på agroøkologi og begrebet "landskabning", hvor landbrug forstås som medskabelse af habitater, relationer og livsbetingelser, og hvor kvantitative indikatorer kombineres med kvalitative og situerede vurderinger i et bredere, transdisciplinært evidensgrundlag.

I "Grøn omstilling gennem markedsdrevet bæredygtighed?" undersøger Martin Hvarregaard Thorsøe og kolleger, hvordan natur- og miljøhensyn søges omsat til økonomiske incitamenter gennem carbon farming, virksomheders bæredygtighedsrapportering og naturkreditter. Initiativerne kan mobilisere privat kapital og skabe nye indtægter til landmænd, men deres virkninger afhænger af, hvad der måles, og hvilke forbedringer der belønnes. Forfatterne fremhæver både vanskelighederne ved at dokumentere varige miljøgevinster, som ikke ville være opstået uden ordningerne, og risikoen for, at naturens kompleksitet reduceres til enkelte indikatorer. Artiklen peger på, at markedsinstrumenternes udformning er med til at afgøre, hvilke landbrugsformer der får mulighed for at udvikle sig, og efterlyser ordninger, der bedre kan rumme økologisk mangfoldighed og langsigtede miljøforbedringer.

Afrunding: Et forandret landbrug?

Efter mange iagttageres mening, har forandring altid været et vilkår for landbruget. Fra udskiftningen og ophævelsen af stavnsbåndet til industrialisering, mekanisering og globalisering har skiftende teknologier, markeder og politikker igen og igen transformeret både landbruget og landskabet. Man kan således, som mange landbrugere og øvrige interessenter gør, spørge, om der er noget nyt under solen i disse dage. Er det ikke bare et vilkår, at landbruget konstant er under forandring, og at det som tidligere vil tilpasse sig de nye forhold? Det store fokus på landbrugets miljø- og klimapåvirkninger er ikke nyt, og med undtagelse af de første år af dette årtusind har der været et stigende samfundsmæssigt pres for en bæredygtig omstilling af landbruget. Dette pres har længe gjort landbrugslandskabet til genstand for en kamp om, hvad der skal produceres, hvor og hvordan. Netop denne kamp afspejles aktuelt i den grønne trepart, der fokuserer på den jord, hvor landbrug skal ophøre, men i vid udstrækning ignorerer spørgsmålet om, hvordan resten af landbruget skal udvikles. Dermed underbelyser den også spørgsmålet om, hvilken rolle erhvervet skal spille i fremtidens samfund.

> *Der skal skabes plads til og forudsætninger for, at andre ideer og systemer end de nuværende ubæredygtige produktionsformer kan udvikle sig. Ambivalensen blandt landbrugerne selv peger på en åbning for en sådan dialog*

Der er en kamp om fortællingen om, hvordan vi kan forestille os fremtidens landbrug. Hvis vi indser, at udviklingen og den store fortælling om dansk landbrug ikke er en kausal konsekvens af tiden, men af kontingente valg, der kunne og kan være anderledes, så er tiden måske moden til en dialog om, hvilke fremtider det kunne være interessant at forfølge. Der skal skabes plads til og forudsætninger for, at andre ideer og systemer end de nuværende ubæredygtige produktionsformer kan udvikle sig. Ambivalensen blandt landbrugerne selv peger på en åbning for en sådan dialog. Som analyserne i dette temanummer afdækker, er det måske ikke så meget landmændene, der er barrierer for forandring, som det er det stillads af teknologi, politik, vanetænkning, vækstiver, incitamentsstrukturer med mere, som vi har bygget op over tid og indkapslet det enkelte landbrug i. Så meget desto mere nødvendigt at bringe alternative bud på fremtidens landbrug frem i lyset.

God læselyst
Temaredaktionen

Referencer

Brichet, Nathalia og Frida Hastrup (2025), "Midt i en burtid", *Tidsskriftet Kulturstudier,* 2025(2): 102-26, https://tidsskrift.dk/fn/article/view/162-915/204438

Danmarks Statistik, www.dst.dk/da/Statistik/emner/erhvervsliv/landbrug-gartneri-og-skovbrug/oekonomi-for-landbrug-og-gartneri

Hansen, Henning Otte (2024), *Dansk landbrug i EU 1973-2022: 50 års udvikling og forandring*, København: Samfundslitteratur.

Sørensen, Esben Bøgh (2025), *Andelsbevægelsens natur*, Århus: Århus Universitetsforlag